

ESKİ TÜRK YAZITLARINDA BENZETME İLGİSİYLE KURULMUŞ CÜMLELER ÜZERİNE

Yrd. Doç. Dr. Erhan AYDIN
Erciyes Üniversitesi E litim Fakültesi
Türkçe E itimi Bölümü
erhana@erciyes.edu.tr

Özet

Eski Türk yazıtlarında kullanılan deyimler, atasözleri, ikilemeler, benzetmeler, metaforlar gibi kullanımlar o dilin eskili ine ve kullanı lılı na i aret eder. Özellikle benzetmeli kullanımlar dilin i lek oldu una ve tarihinin eskilere dayandı na kanıt olarak gösterilebilir.

Bu yazıda eski Türk yazıtlarında geçen ve benzetme ifadesi ta ıyan cümleler bir araya getirildi. Daha önce kimi Türkologların çalı malarında de inilen benzetme konusu bu yazıda dil bilimsel olarak incelenmedi. O konuyu dil bilimcilere bırakmak daha yararlı olabilir. Bu yazıda, yalnızca Orhon bölgesi yazıtları de il Türk runik harfli metinlerin tamamı incelenmek suretiyle elde edilen benzetmeli kullanımlar ara tırcıları

bulunan metinlerin az olması sebebiyle, ancak bu kullanımlardan yola çıkarak Türkçenin eskili i, kullanı lı ı vs. hakkında söz söylemek mümkün olabilmektedir. Eski Türk yazıtlarındaki benzetmeli kullanımların çok olmadığı söylenebilirse de mevcut metinlerin sayısı göz önüne alındığında aslında sayının az olmadığı öne sürülebilir.

Konuyla ilgili olarak Do an Aksan çe itli yayınlarında benzetmeli kullanımlarla ilgili örnekler vermiştir. bk. (Aksan 1990 ve Aksan 2000).

I. teg Edat yla Kurulmuş Benzetmeli Kullanımlar:

Eski Türkçede kullanılan edatlardan birisi olan in asıl görevi kelime ya da cümleler arasında benzetme ilgisini kurmasıdır. edatı 'gibi' anlamında olup, Eski Türkçeden sonraki dönemlerde de sıklıkla kullanılmıştır. < Karahanlı: ; Harezmi: / (1997) Tjw 0.279 TC 009 at Tj/ 0521.001g TE 00277 (T) 316 000 d 861025 Tj C-B3 d K 111111

KT K 10: *teg* *teg* ı ‘gören gö-
züm görmez gibi, bilen aklım (bilgim) bilmez gibi oldu’.

BK D 1: *teg* ı ı ‘Tanrı gibi, Tan-
rı(nın) yarattı ı Türk Bilge Ka an(’ım). (te) sözüm:’.

BK D 6: ı ı ı *teg* ı ı ‘Ondan
(sonra) yaratılmamı ku kusuz, o ulları da babası gibi yaratılmamı ku ku-
suz’.

T 8: ı ı *teg* ‘dü manlarımız etrafta
saman çöpü, kabu u (mec. fakir) gibiydi; biz ise zengin idik’. Tonyukuk Yazıtı’nın
sorunlu yerlerinden biri olan bu cümledeki hem hem de * ekinde öneri-
len kelime için çok de i ik görü ler ileri sürülmü tür. Bu satırların yazarı henüz
basılmamı bir bildirisinde ilk sorunlu kelimenin ‘saman çöpü, tahıl kabu u
(mec. fakir, zavallı)’; ikinci sorunlu kelimenin ise * ‘bolluk içinde, zengin’
okunup anlamlandırılması gerekti ini önermi tir (Aydın 2005). Böylece Tonyukuk,
dü manlarını tahıl kabu u veya saman çöpüne benzetmekte buna kar ın kendileri-
nin ise zengin oldu unu karınlarının (bo azlarının) tok oldu unu ifade etmektedir.

T 9: ı *tag* ı ‘kaça (ın)
sözleri öyle idi: “Dokuz O uz halkı üzerine (bir) ka an tahta çıktı” diyor’ (Tekin
1994: 5).

T 13: ı ı *teg* ‘kendi iç (kuvvetler)i (ile) dı (topraklar)ı
tutmu gibiyiz’ (Tekin 1994: 6-7).

T 29: ı *teg* ‘Türgi ka anından kaçak geldi.
Sözleri öyle idi’ (Tekin 1994: 13).

T 36: ı ı ı *tag* ı ı ‘(bu arada
bir) haberci getirdiler. Sözleri öyle: “Yarı ovasında yüz bin asker toplandı”, di-
yor’ (Tekin 1994: 16-17).

T 56-57: ı *teg* ı
‘Herhangi bir yerdeki ka anı olan bir millette benim gibi birisi varsa ne (gi-
bi) bir sıkıntısı olacağını ?’. Bu cümlede geçen kelimesi önceleri
‘bunun gibisi, böylesi’ ekinde okunup anlamlandırılmaktaydı. (için bk.
Tekin 1963). Ancak, Alyılmaz, kelimenin okunup ‘benim gibisi’ ekinde
anla ılması gerekti ini bizzat yazıtı incelemek suretiyle ortaya koymu tu (Alyılmaz
2000: 17). Erdal da Alyılmaz’ın düzeltmesini dikkate alarak yi ‘someone
like me’ ekinde anlamlandırımı ve kelimesindeki edatının ardındaki
eki iyelik eki sayımı tır (Erdal 2004: 126 ve 336).

KÇ B 9: *teg* ‘ha vadászat volt, [olyan] volt, mint a
gyors ló’ (Berta 2004: 13 ve 20). Berta’nın okuyu una göre verdi imiz bu cümle de
sorunlu cümlelerden birisidir. Köli Çor ~ Köl- ç-Çor Yazıtı’nda geçen bu cümle
Tekin tarafından ekinde okunmu ve ‘in hunting he

resembled a huge hawk (or eagle ?)' ekinde anlamlandırılmı tır (Tekin 1968: 257 ve 293). ya da ekinde okunan kelime veya ibare ile ne anlatılmak istendi i açık olmadı ı için edatının nasıl bir benzetme kurdu unu anlamak zorla maktadır. Erdal da edatının bulundu u kısmını ekinde okumakta, fiil olarak dü ünmekte ve 'to surround' olarak anlamlandırmaktadır (Erdal 1991: 537). Erdal'ın okuyu una göre bu cümlelerin benzetme ilgisi ile kurulmu bir cümle oldu unu söylemek imkânsızla ır.

HÇ 5 (E41): *teg* 'çakıl ta ı kadar çok sarı altınlarım' (Tekin 1999: 6). Hemçik-Çırgakı (E41) Yazıtı'ndaki bu cümle Tekin'in transkripsiyonu ve anlamlandırması ile verilmi tir. : kum gibi. OT: 'çakıl ta lı sı dere yata ı'; KB: *ı* 'çakıl ta ı'; Tuv., Hak. 'çakıl ta ı'. Tekin'in verdi i bu kar ıla tırma örneklerinde de görüldü ü gibi buradaki ibaresi 'çakıl ta ı gibi çok' anlamında olmalıdır (Tekin 1999: 9).

AÇ 7 (E26): *ı ı ı ı teg* (Vasil'ev 1983: 24). 'göz kapa mın eti (?) kara saç ı gibi kedersiz idi (Orkun 1940: 134). Metnini Vasil'ev'den aldı ımız Açurı ~ Oçurı (E26) Yazıtı'ndaki ilk iki (?) kelimelik kısım Orkun tarafından *ı* ekinde okunmu ve 'göz kapa mın eti (?)' ekinde anlamlandırılmı ve soru i areti ile çeviride emin olunmadı ma i aret edilmi tir (Orkun 1940: 134). Daha sonraları ise bu ibare, *ı ı ı ı* ' (onun) bakır ı (parası, sikkesi) kara saçları gibi sayısızdı' ekinde okunmu ve anlamlandırılmı tir. bk. (Sertkaya 2005: 23).

UybatVI-3 (E98): *ı ı teg* 'Pri vzyatii zemel' [sil'nogo] uygurskogo xana, V1, Tirig-bek [bılı] slovno klıkastıy vepr', -o, jal' mne!' (Kormu in 1997: 122); Ayrıca bk. (Vasil'ev 1983: 27). Bu cümleyi Aksan da incelemi ve 'azı di li domuz gibi diri, canlı bey ne yazık [yazık oldu]' ekinde çevirmi ve beyin azı di leri görünen bir domuza benzetildi ine i aret etmi tir (Aksan 2000: 129).

II. + çA Ekiyle Kurulmuş Benzetmeli Kullan mlar:

ekiyle de benzetmeli cümlelerin kuruldu u bilinmektedir. Bu ekin i -levleri için bk. (Gabain 1988: 185) ve (Erdal 2004: 377).

KT D 24; BK D 20: *ı ça ç a ı* 'kanın su (ırmak) gibi yürüdü (aktı), kemiklerin da gibi yı ıldı'. Türk milletinin kanlarının su gibi aktı mını kemiklerinin ise da gibi yı ıldı mını ifade eden bu cümle yazıtların en duygusal cümlelerinden birisidir. Hatta Aalto, amanist bu göçebe kavimde hiçbir barbarlı a rastlanmadı mını ve hem ba arılarına hem de ba arısızlıklarına de inerek kimi zaman kanlarının nehir gibi aktı mını; kemiklerinin ise da gibi yı ıldı mını ancak sözgelimi Asur krallarının kanların akıtılmasıyla övünen belge ve raporlarının bulundu unu söyleyerek bu cümleye atıfta bulunmu tur (Aalto 1946: 133).

KT D 37: *ça ça* ‘Türgi ka anın ordu- su Bolçu’da (üzerimize) ate gibi, kor gibi geldi’. Köl Tigin Yazıtı’nda geçen bu cümle, Türgi lere kar ı yapılan ve Bolçu bölgesinde cereyan eden sava esnasında Türgi Ka anının ordusunun Kök Türkler üzerine yaptı ı saldırıyı anlatmaktadır. ve kelimelerinden özellikle ikinci kelime üzerinde yo unla ılmı tır. ~ ~ gibi de i ik ekillerde okunup genellikle ‘bora gibi’ ya da ‘fırtına gibi’ ekillerinde anlamlandırılan bu cümlede hem hem de ile benzetme ilgisi kuruldu u açıktır. M. Adamoviç 1996 yılında yayımladı ı makalesinde ikinci kelimenin () Toharca ‘ate ’ olarak açıklan- ması gerekti ini ortaya koymu tur. Böylelikle Türgi Ka anın ordusu ate e benze- tilmekte, kelimesi (< Toh.) ile ikileme (hendiadyoin) olu turmaktadır (Adamoviç 1996: 171-172).

T 25-26: *ça ı ı ı ı ı ı* ‘Öncü askerleri (karları) yo ururcasına yürütüp ormanla kaplı doru u a tık’ (Tekin 1994: 11-13).

T 39-40 *çe ı ı* ‘kinci gün ate gibi kızıp (üzerimize) geldiler’ (Tekin 1994: 17).

O 9: *ı ı ı ı ı ı* *ça* (Tekin 1968: 256) ‘The Chinese People I beat, frightened, suppressed and routet (them) Like a storm (?)’ (Tekin 1968: 292). Tekin’in, ‘Like a storm (?)’ ekinde anlamlandırdı ı kelimeyi Clauson ise (=) ekinde okumaktadır (Clauson 1957: 186). Dobrovits de okumu tur (Dobrovits 2000: 148). E er kelime Tekin ve Dobrovits’in okudu u gibi ~ ise eki ile kurulmu benzet- meli kullanımlara örnek olu turur.

III. + *layU* eki ile Kurulmuş Benzetmeli Kullan ımlar:

Bu ekle kurulmu benzetmeli kullanımlar, Köl Tigin ile Köli Çor ~ Köl- ç-Çor (he Hü ötü) Yazıtı’ndaki deyiminde geçmektedir. ekiyle benzetme ilgisi kuruldu u açıkça belli olan bu kelimedeki ‘bo a’ anlamındadır (Sertkaya 1984: 375). Buradaki yapısının da isimden fiil ya- pan ekiyle zarf-fiil (gerundium) ekinden olu tu u bilinmektedir. (Erdal 2004: 179 ve 201) ve (Sertkaya 1984: 374-375). Böylelikle Tekin tarafından öne sürülen ‘attack with much speed’ ekindeki anlamlandırmaya Sertkaya da katıldı ını belirtmektedir.

KT D 32: *ı layu* ‘Köl Tigin yaya olarak hücum et- ti (bo a gibi saldırdı)’.

KT D 35-36: *ı ı ı ı layu* ‘Köl Tigin Bayırku’nun ak aygırına binerek hücum etti (bo a gibi saldırdı)’.

KT K 2; KT K 3: *ı ı layu* ‘Alp Salçı adlı atına bi- nip hücum etti (bo a gibi saldırdı)’.

KT K 5: *ı layu* ‘Köl Tigin, azgın (yerinde duramayan) atına binip hücum etti (bo a gibi saldırdı)’. Bu cümledeki kelimesi genellikle at adı olarak dü ünülmü se de < - ‘azgın, zaptedilmesi zor, yerinde duramayan’ ekinde bir anlamlandırma da ileri sürülebilir.

KÇ B 10: *ı layu* (Tekin 1968: 257) ‘Küli çor suddenly attacked and (put) their army (to the sword?)’ (Tekin 1968: 293).

KÇ B 11: *ı layu*
(Tekin 1968: 257) ‘At his four fights at Bish Balyk, Küli Çor made sudden attacks (on the enemy) and disordTekin 1968: 29(cked and (put)6() their ar6(. 35A88 0rj/T Tc 34))1d

- SERTKAYA, Osman F. (1984): “Göktürk tarihinin meseleleri: Köl Tigin ve Köl-ç-Çor kitabelerinde geçen deyim üzerine”.
3, Orhan aik Gökyay Arma anı, c. II, 369-375.
- (2005): “Göktürklerin runik harfli sikkeleri”. 87, 23-27. Aynı yazı: (Göktürklerde, Uygurlarda, Türki lerde): Osman F. Sertkaya; Rysbek Alimov, stanbul, 2006, 1-10.
- TEK N, Talat (1963): “On Kök Turkic ”. 8/3, 196-198.
- (1968): . Uralic and Altaic Series: 69, Bloomington, The Hague: Indiana University Publications.
- (1994): ı ı. stanbul: Simurg Yayınları.
- (1995): ı ı . stanbul: Simurg Yayınları.
- (1999): “Hemçik-Çırgakı Yazıtı”. ı ı 9, 5-15.
- VASIL’EV, D. D. (1983): . Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.